

12. *Открытие* памятника В. Н. Каразину / [б.а.] // Харьковские губернские ведомости. – 1907. – 21 июня.
13. *Памяти* В. Н. Каразина: [Мемориальная доска на здании ХГУ] / [б.а.] // Вечерний Харьков. – 1995. – 23 мая.
14. [Памятник В. Н. Каразину] / [б.а.] // Южный край. – 1892. – 17 января.
15. *Романовський, В.* Пам'ятник в Харкові та дискусії довкола нього / В. Романовський // Харьковський історический альманах. — Х. : Райдер, 2004. – Осень—зима. – С. 20–31.
16. *Столбецов, О.* На конверте – Каразин : [Конверт к 225-летию В. Н. Каразина выпустило Украинское объединение почтовой связи] / О. Столбецов // Вечерний Харьков. – 1998. – 5 марта.
17. *Сумцов, Н. Ф.* О памятнике В. Н. Каразину / Н. Ф. Сумцов // Харьковские губернские ведомости. – 1880. – 19 июня.
18. *Тихий, Н. В.* Н. Каразин. Его жизнь и общественная деятельность. / Н. Тихий. – К. : Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1905 – 302, 28, IV с.
19. *Целле Шарль Жозеф де ла, Шевалье де Шатобур* / Celle Charles-Joseph de la, Chevalier de Chateauborg [Электронный ресурс] // Гравюра в России XVIII–первой половины XIX века ; Государственный музей изобразительных искусств имени А. С. Пушкина : [сайт]. — Режим доступа : http://www.russianprints.ru/printmakers/c/celle_charles_joseph/index.shtml. – Доступ : 20.04.2013 р.
20. *Цинковська, І. І.* Проблеми іконографічного забезпечення української біографістики / І. І. Цинковська, Г. М. Юхимець // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація : Наукові праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / Редкол. : О. С. Онищенко [та ін.]. – 1998. – Вип. 1. – С. 403–408.

УДК 94(477.54):379.828:32.019.51»192/193»

Агітувати чи розважати? «Радянїзація» дозвілля робітників Харкова у 1920-1930-ті рр.

Любавський Роман

Любавський Роман. Агітувати чи розважати? «Радянїзація» дозвілля робітників Харкова у 1920-1930-ті рр. Стаття присвячена дослідженню радянської пропаганди соціалістичних ідей в сфері дозвілля на прикладі харківських робітників. В статті аналізуються методика та практика проведення розважально-агітаційних ігор радянськими пропагандистами. Робиться висновок про те, що

© Любавський Р. Г., 2013

більшовики намагалися віднайти баланс між агітацією та необхідністю задовольнити тяжіння публіки до розваг.

Ключові слова: радянська пропаганда, робітнича історія, Харків.

Любавський Роман. Агітувати или развлекать? «Советизация» досуга рабочих Харькова в 1920-1930-е гг. Стаття посвящена и исследованию советской пропаганды социалистических идей в сфере досуга на примере харьковских рабочих. В статье анализируется методика и практика проведения развлекательно-агитационных игр советскими пропагандистами. Делается вывод о том, что большевики пытались найти некий баланс между агитацией и необходимостью удовлетворить тягу публики к развлечениям.

Ключевые слова: советская пропаганда, рабочая история, Харьков.

Lyubavskyy Roman. Agitate or entertain? "Sovietization" of leisure of the workers in Kharkiv in the 1920-1930-ies. The article investigates Soviet propaganda of socialist ideas in the field of leisure of Kharkov workers. This paper analyzes the methods and practice of entertaining by Soviet propagandists. The conclusion is that the Bolsheviks tried to find a balance between agitation and the need to satisfy public attraction to entertainment.

Key words: soviet propaganda, labour history, Kharkov

Протягом 1920-1930-х рр. зміна традиційних та впровадження нових форм дозвілля була одним із пріоритетних напрямків соціальної політики радянської влади. На думку Н. Лебіної, дії більшовиків у цій сфері можна схарактеризувати як спробу непрямого нормування повсякденності [14, с. 229]. Для дослідження пошуків, які здійснювала радянська влада в цьому напрямку, можна поставити ряд питань: які форми пропаганди для перевиховання пролетаріату використовували культробітники в сфері дозвілних практик протягом 1920-1930-х рр.; які з них згодом були марковані як «ухилення» та «перегіби»? Відповіді на ці запитання можна отримати, при реконструкції різноманітних ігор, які організували пропагандисти в клубах для робітників. З огляду на їх специфіку, назвемо їх «радянськими» іграми.

У радянську добу історики були одноставними у висновках, що радянській владі вдалося організувати дозвілля працівників за соціалістичним зразком. На думку вчених важливу роль в цьому відігравали ігри, які організували пропагандисти в робочих клубах [8, с. 333, 337; 10, с. 105]. За оцінками сучасних науковців ініціативи більшовиків у сфері регламентації та соціалістичної стилізації вільного часу радянського соціуму були не лише агітаційними кампаніями, а і характерними рисами режиму «інсценуючої» диктатури [25, с. 7].

В сучасній радянології тема дозвільних практик в СРСР стає дедалі популярнішою [13; 15, с. 136-173], з'являються спеціальні розвідки про «радянські» ігри, автори яких приходять до висновків, що радянська влада за допомогою ігрових практик конструювала нову соціальну реальність, створювала ідеологічно вивірені образи колективної пам'яті [18, с. 279-281].

Дане дослідження «радянських» ігор, як засобу політизації дозвільля працівників Харкова у 1920-1930-ті рр. спиралося передусім на справочинну документацію харківських клубів для робітників (протоколи засідань, звіти, доповіді), а також на матеріали центральних та регіональних газет та спеціалізованих журналів, присвячених організації клубної роботи.

Для розкриття поняття «гра» використаємо визначення Й. Хейзінги. На його думку, грою слід вважати добровільну поведінку людини або заняття, що відбувається у середині певних встановлених меж місця й часу згідно добровільно узятим на себе, втім, безперечно, обов'язковим правилам [28, с. 58-59]. Сфокусуємо увагу на дослідженні ігор змагальних, заснованих на імітації, а також азартних із імовірним результатом. Варто відзначити, що об'єктом вивчення були лише ті ігри, які сприяли політизації дозвільля робітників Харкова в 1920-1930-ті рр. (спортивні та дитячі ігри лишилися поза увагою).

У 20-30-ті рр. ХХ ст. характерною рисою лідерів більшовиків, як й інших прибічників ідеї «високого модернізму», була віра в безмежні можливості проектування людської діяльності в межах певних параметрів оптимізації [26, с. 149-153, 169]. Як відмічає С. Ловелл, «не радянська» людина, для того щоб стати «радянською», мала навчитися раціонально використовувати свій час [15, с. 146-147]. Радянська влада ініціювала різні проекти маніпуляцій з соціальним часом, особливо її цікавила ідея «раціоналізації» дозвільля [див. про це: 4, с. 46-51]. З цією метою видавалась велика кількість методичної літератури для «вихователів» суспільства – культпрацівників, пропагандистів. Так, у 1924 р. автори збірника рекомендацій для організації в клубах першотравневих свят у розділі «Розумні розваги» акцентували особливу увагу на необхідності проведення ігор, на їх значенні для спрямування енергії мас в річище раціональності [11, с. 162]. Улюбленим прийомом технологів радянської культури було наповнення традиційних ігор новим змістом. Унаслідок подібних маніпуляцій з'явилися так звані «політ-ігри». Наведемо найбільш показові приклади. У 1920-ті рр. серед агітаторів і пропагандистів була популярна гра під назвою «Народ хвилюється», що являла собою радянізований варіант відомої гри «Море хвилюється». Грали в неї так: учасники сідали на стільці, поставлені у два ряди спинкою один до одного. За правилами, кожен із гравців мав

обрати собі «ім'я» зі списку, складеного культпрацівниками. «Ім'ям» могла бути назва політичної партії, прізвище профспілкового діяча, історичний факт тощо. Ведучий ходив довкола стільців і розповідав присутнім про свята «червоного» календаря, при цьому використовував слова, які були «іменами» учасників гри. Той гравець, чиє «ім'я» було назване, мав залишити своє місце та йти за ведучим. Коли в такий спосіб свої місця залишали всі гравці, помічник прибирав один стілець. Ведучий завершував розповідь словами «народ хвилюється», після чого гравці мали повернутися на свої місця. Той, хто не встигав, ставав ведучим [11, с. 163]. Автори збірника, в якому була опублікована гра, попереджали організаторів про можливі проблеми, що могли виникнути під час її проведення. За їх словами, складність полягала в тому, щоб змусити «грайливо налаштованих» учасників вислухати доволі довгу розповідь (по суті, міні-лекцію) на актуальну політичну тему. Ця проста гра мала виконувати важливу функцію встановлення балансу між перевихованням й прагненням пересічних громадян до розваг.

Не менш показовою була практика проведення гри «політ-вудочки». Її доволі часто й з успіхом проводили радянські пропагандисти протягом 1920-х – середини 1930-х рр. Організаційна форма гри залежала від фантазії людей, які її проводили. Наприклад, в 1933 р. співробітники Володимирського клубу імені В. Молотова пропонували своїм відвідувачам спіймати на гачок порожню пляшку, на дні якої знаходилась записочка із запитанням про значення трудової дисципліни на виробництві, комуністичного виховання тощо [20, с. 18]. Харківські пропагандисти проводили цю гру по-іншому. Так, у травні 1930 р. вони організували «політ-вудочку» під час книжкової ярмарки з метою поширення науково-популярної літератури про гігієну та санітарію. Цей базар було влаштовано на території «Нового Харкова» – соціалістичного містечка, збудованого для робітників Харківського тракторного заводу. На вулиці було встановлено двометровий кіоск без вікон та даху, в якому знаходився бібліотекар. Ведучий задавав гравцям питання на санітарно-гігієнічну тему. Після того, як людина відповідала, їй давали вудочку, яку вона закидала до кіоску. Якщо відповідь була правильною, бібліотекар прив'язував до мотузки брошуру, яка стосувалася теми заданого питання, а при неправильній відповіді «рибалка» залишався ні з чим [29, с. 169]. «Політ-вудочка» входила до стандартного «репертуару» радянського пропагандиста-агітатора до першої половини 1930-х рр. Ситуація істотно змінилась після 1934 р., коли в газеті «Комсомольська правда» вийшла стаття, яка закликала культпрацівників не підміняти більшовицьку агітацію святковим «галасом» [21, с. 1]. Журналісти центральних і регіональних видань передрукували матеріали цієї статті, після чого «політ-вудочка»

стала маргінальної грою [19, с. 2; 24, с. 1-2]. Так, у листопаді 1935 р. на сторінках газети «Харківський пролетар» з'явилася стаття, автор якої піддав нищівній критиці ініціаторів проведення «політ-вудочки» в одному з клубів під час святкування річниці Жовтневої революції. Якщо раніше кореспонденти ставилися до цієї гри позитивно, то тепер вона була маркована як «антирадянська постановка» [3, с. 2]. Причину появи негативної конотації варто шукати у зміні загального культурного фону в Радянській державі, внаслідок чого влада відкинула культурні орієнтири пореволюційної епохи [див. про це: 2, с. 203-221; 22, с. 41-60; 27]. Відзначимо, що, дослідження діловодної документації клубів виявило, що культпрацівники проводили розважальні заходи лише після «серйозних» форм роботи (доповіді або лекції) [7, арк. 2]. Отже, на одну чашу терезів ставилися агітаційні заходи, що мали статус основного «товару», який пропонувався увазі населення, а на другу – розважальні заходи, ігри, які влада використовувала як протипагу.

Ще однією цікавою формою політизації дозволя були ігри, засновані на імітації. Особливо варто відмітити практики проведення політичних, технічних судів та «боїв». На думку Ю. Лотмана, гра є засобом не тільки відпочинку, а й пізнання, навчання певного типу поведінки, оскільки дозволяє моделювати ситуації, виховувати необхідну для практичної діяльності структуру емоцій [див. про це: 16, с. 274-293]. Враховуючи цю властивість ігор, ідеальною дослідницькою моделлю вивчення становлення балансу між радянською політичною агітацією та розважанням публіки є політичні суди. Наведемо найбільш показові приклади. Так, у грудні 1924 р. співробітники клубу імені Третього інтернаціоналу провели декілька показових судів. На «лаві підсудних» опинилися недисциплінований член клубу та робітник, який своєю працею погіршував показники виробництва на підприємстві. Їх ролі грали актори клубного гуртка самодіяльності. Суддів також зображали молоді люди, члени активу клубу [5, арк. 1]. Судовий процес складався із слухання матеріалів справи, виступу обвинувачів та дискусії, після чого оголошувався вирок. Моделювання подібних ситуацій демонструвало відвідувачам клубів зразки поведінки, які не входили до радянської системи цінностей і тому мали бути об'єктом громадського осуду. Пропагандисти використовували політичні суди для підкорення дійсності, моделювання ситуацій, при відтворенні яких у реальному житті виникло б чимало перешкод та обмежень. Так, культпрацівники клубу латиських працівників Харкова «Дарбс» влітку 1924 р. провели показовий політичний суд над винуватцями розв'язання Першої світової війни. Джерела не дають відповіді на питання, хто саме був осуджений. Утім, відомо що, «найбільш драматичні» ролі були віддані

членам театрального гуртка [6, арк. 11]. Той факт, що головні ролі у грі виконували люди, які мали високий рівень акторської майстерності, свідчить про те, що культпрацівники прагнули посилити емоційний вплив на глядачів.

У 1930-ті рр. у зв'язку з бурхливим розвитком промисловості у СРСР уряд розгорнув масову кампанію боротьби за якість продукції. У цих умовах виникли нові види ігор – так звані «технічні суди». Вони не мали нічого спільного з театралізованими виставами, які проводили культробітники в клубах у першій половині 1920-х рр. Політичні судові процеси, що відбулися в Радянському союзі на межі 1920-х – 1930-х рр. («Шахтинська справа», «справа Промпартії» та ін.), продемонстрували партійним функціонерам нові зразки для організації показових судів. Агітатори проводили «технічні суди» для пропагування технічних знань серед працівників на матеріалах «конкретної справи». Так, у 1933 р. «технічний суд» був проведений на Харківському пивному заводі. На відміну від показових судів 1920-х рр. судили не образ, а реальних людей, які були визнані винуватцями випуску неякісної продукції на виробництві. Для деяких засуджених цей процес завершився не тільки громадським осудом, а й втратою звання ударника [17, с. 25-26]. Таким чином, ігрова компонента при збереженні ролей суддів, захисників та свідків була мінімізована. У цьому випадку спостерігаємо явне зміщення балансу вбік не лише демонстрації практик, що вибивалися із радянської системи цінностей (недбале ставлення до роботи), а й вживання жорстких дисциплінарних заходів.

Отже, радянські культробітники використовували показові суди для агітації робітників у години дозвілля, для демонстрації суспільству ідеологічно вивірених зразків, гідних наслідування. Водночас практика проведення «технічних судів» демонструє, що влада прагнула не тільки навчати та наглядати, а й карати та дисциплінувати.

Розглянемо практики проведення азартних ігор із імовірним результатом. Сконцентруємо увагу на дослідженні форм організації «політ-лотереї», а також проаналізуємо окремі проекти агітації робітників на повсякденному рівні. «Політ-лотерея» в одних клубах проводилась як плановий захід, інші організовували її напередодні свят «червоного» календаря. Гра відбувалась наступним чином: культробітники клали у спеціальну скриню записки з питаннями на певну тему, складені членами клубного активу. Гравці по черзі діставали питання зі скрині та відповідали на них. Якщо комісія вирішувала, що відповідь правильна, то гравець отримував невеличкий приз (відповідно до фінансових можливостей клубу). Автори методичного посібника для працівників клубів наводили приклади, коли люди отримували як приз харчі: яблуко (за відповідь на легке питання) або хліб (за відповідь на

більш складне питання) [11, с. 167-168]. Журналістське розслідування показало, що проведення «політ-лотереї» дійсно сприяло поживленню культурно-масової роботи. Журналісти писали, що робітників у цій грі приваблювала можливість отримати подарунки [23, с. 3]. Відзначимо, що культробітники використовували ігри як інструмент антирелігійної пропаганди. Так, залежно від цілей, які ставили перед собою агітатори, політична лотерея могла стати антирелігійною [9, с. 19-20]. Більш азартною модифікацією «політ-лотереї» був «політ-аукціон». Різниця між ними полягала в тому, що відповідь одного гравця могла бути доповнена іншим учасником гри. Переможцем вважався той, хто останнім давав змістовний коментар на запитання [11, с. 169]. Прагнення пропагандистів зробити акцент на азартності ігор свідчить про їх бажання використати людські емоції для збільшення «сили проникаючої дії» політичних гасел у повсякденний світ людини.

Необхідно відзначити, що з проектами нових радянських ігор виступали не тільки культробітники, агітатори та пропагандисти, але й окремі громадяни. Так, у 1925 р. до редакції журналу «Робочий клуб» надійшов лист від деякого Вітельса, в якому він виклав свою ідею створення антирелігійних гральних карт [1, с. 64-66]. Ця ідея заслуговує на увагу, оскільки є вельми показовою. Автор намагався використати азартність гри в карти та її візуально-емоційний вплив на психіку для агітації населення. Вітельс пропонував, щоб гра велася 36 картами, колода складалася із карт чорної («попівські») та червоної («радянські») мастей. При цьому всі червоні карти вважалися козирними. Сенс гри полягав в тому, що кожній карті чорної масті (із зображенням хрестин, вінчання у церкві, лікування іконами тощо) відповідала карта червоної масті (на якій були зображені октябрини, реєстрація у ЗАГСі, надання допомоги хворим у лікарні). «Радянська» карта із зображенням, наприклад, «громадського похорону» могла перебити тільки карту із зображенням «попівської панахиди» [1, с. 64]. Утворення чітких дихотомічних пар мало зміцнити у свідомості гравця уявлення про сутність різниці між «старими» та «новими» елементами побутової обрядовості. За словами автора, сутність ідеї полягала в тому, що карти чорної масті гравцю було мати не вигідно, тому він би сердився тоді, коли вони в нього були. Розрахунок був такий, що злість при отриманні чорної карти несвідомо перенеслася б на те, що на ній зображено. Гарний настрій гравця, який мав карту із зображення октябрин, міг трансформуватися в позитивне ставлення до них. Вітельс розумів, що за допомогою цієї гри було неможливо перевиховати людину, проте вважав її краплиною, що точить камінь [1, с. 65]. Якщо врахувати популярність карт серед пролетарського населення та існування різних «сурогатних» свят (комсомольське Різдво [див. 12] тощо), зрозуміло, що ця ідея

з'явилась не випадково, а була віддзеркаленням суспільного життя країни. Питання про те, чи грали в цю антирелігійну гру працівники в реальному житті потребує спеціального дослідження. Втім, подібні проекти демонструють варіанти адаптації ігрової культури до партійних доктрин.

Отже, радянська влада в своїх прагненнях змінити соціальну тканину суспільства відповідно до соціалістичних принципів шукала нові пластичні форми агітації. Можемо констатувати, що в 1920-1930-ті рр. культробітники використовували ігрові форми пропаганди для політизації дозвілля населення, інкорпорації нових суспільно-політичних ідеалів в повсякденне життя соціуму. Для цього були радянзовані існуючі ігри та вигадані нові. В середині 1930-х рр. у зв'язку зі зміною державної концепції «культурності» деякі «радянські» ігри, що були популярні на початку 1920-х років були вилучені з арсеналу пропагандистів та марковані як «ухили». Радянська влада робила все можливе, щоб ігри стали не тільки і не стільки розвагою, а були засобом, завдяки якому соціальні ініціативи проникали в повсякденне життя соціуму, ставали частиною його життя.

Література

1. *Вительс*. Поповские слезы (карты безбожника) / Вительс // Рабочий клуб. – 1925. – № 8–9.
2. *Волков, В. В.* Концепция культурности 1935-38. Советская цивилизация и повседневность сталинского времени / В. В. Волков // Социологический журнал. – 1996. – № – 1-2.
3. «Гвоздь программы» // Харьковский рабочий. – 1935. – 14 нояб.
4. *Гумерова, М.* Национализация свободного времени (СССР 1920-1930-е гг.) / М. Гумерова // Конструируя «советское»? Политическое сознание, повседневные практики, новые идентичности: материалы научной конференции студентов и аспирантов (20-21 апреля 2012 года, Санкт-Петербург). – СПб., 2011.
5. *ДАХО*. – Ф. 820. – Оп. 1. – Спр. 1080.
6. *ДАХО*. – Ф. 820. – Оп. 1. – Спр. 1079.
7. *ДАХО*. – Ф. 820. – Оп. 1. – Спр. 1078.
8. *Диденко, Г. Д.* Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921-1925) / Г. Д. Диденко. – К., 1962.
9. *Елизаров, И. Я.* Нужен ли рабочим праздник рождества. Материалы к антирождественской компании / И. Я. Елизаров. – Л., 1930.
10. *История советского рабочего класса: в 6 т. Т. 2: Рабочий класс - ведущая сила в строительстве социалистического общества: 1921-1937 гг.* – М., 1984.

11. *Клуб в день 1 Мая.* – М., 1924.
12. *Комсомольское рождество в клубах.* Сб. материалов / Ред. М. Лисовский. – Л., 1925.
13. *Кухер, К.* Парк Горького. Культура досуга в сталинскую эпоху. 1928-1941. – М., 2012.
14. *Лебина, Н. Б.* Повседневная жизнь советского города / Н. Б. Лебина. – СПб., 1999.
15. *Ловелл, С.* Досуг в России: «свободное» время и его использование / С. Ловелл // Антропологический форум. – 2005. – № 2.
16. *Лотман, Ю. М.* Тезисы к проблеме “Искусство в ряду моделирующих систем” / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Статьи о семиотике культуры и искусства. – СПб, 2002.
17. *Малкин, Л.* Техсуды как метод массовой техпропаганды / Л. Малкин // Клуб. – 1933. – № 13.
18. *Малышева, С. Ю.* Казанские «игры» 1924 года / С. Ю. Малышева // Эхо веков. – 2001. – № 3-4.
19. *Не подменять* большевистскую пропаганду шумихой // Харьковский рабочий. – 1934. – 26 апр.
20. *Организуем* отдых рабочих ночных смен // Клуб. – 1933. – № 2.
21. *О неправильных* формах комсомольской работы // Комсомольская Правда. – 1934. – 27 мая.
22. *Паперный, В.* Культура два / В. Паперный. – М., 1996.
23. *Политлотерея* // Харьковский пролетарий. – 1928. – 15 фев.
24. *Против* показной шумихи // Клуб. – 1934. – № 9. С.
25. *Рольф, М.* Массовые советские праздники / М. Рольф. – М., 2009
26. *Скотт, Д.* Благими намерениями государства. Почему и как провалились проекты улучшения человеческой жизни / Д. Скотт. – М., 2011.
27. *Тимашев, Н.* «Великое отступление» (Глава из книги) / Н. Тимашев // Новый журнал. – 2007. – № 248 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nj/2007/248/ti21.html>. Доступ – 13.06.2013 р.
28. *Хейзинга, Й.* Homo ludens. Человек играющий / Й. Хейзинга. – СПб., 2011.
29. *Чацький, Л.* Саносвіткнигу в маси робітників Харківського Тракторного Заводу / Л. Чацький // Профілактична медицина. – 1930. – № 9-10.

УДК 94(477.54)«1921/1928»: 334.713

Розвиток кустарно-ремісничої кооперації міста Харкова в роки непу (1921–1928 рр.)

Махоніна Онисія

Махоніна Онисія. Розвиток кустарно-ремісничої кооперації м. Харкова в роки непу (1921–1928 рр.). Стаття присвячена дослідженню розвитку кооперованого сектора кустарної промисловості м. Харкова в період непу. Досліджено економічні позиції, кількісний, професійний і національний склад кооперованих кустарів. Виявлено негативні фактори, що призвели до фактичної ліквідації кустарно-ремісничої кооперації м. Харкова.

Ключові слова: неп, кооперація, кустар, кустарно-ремісничка промисловість.

Махонина Анисья. Развитие кустарно-ремесленной кооперации г. Харькова в годы нэпа (1921–1928 гг.). Статья посвящена развитию кооперированного сектора кустарной промышленности г. Харькова в период нэпа. Исследованы экономические позиции, количественный, профессиональный и национальный состав кооперированных кустарей. Обнаружены негативные факторы, которые привели к фактической ликвидации кустарно-ремесленной кооперации г. Харькова.

Ключевые слова: нэп, кооперация, кустарь, кустарно-ремесленная промышленность.

Makhonina Anisiya. (1921–1928 years). The development of handicraft and artisan cooperatives in Kharkiv during the NEP. The article is devoted to the development of handicraft and artisan cooperatives in Kharkiv during the NEP. Studied economic positions, quantitative, professional and national structure of cooperative artisans. Found negative factors that have led to the virtual elimination of handicraft cooperatives in Kharkov.

Key words: NEP, cooperation, handicraft, handicraft industry.

Здійснення економічного реформування в сучасній Українській державі не можливе без урахування історичного досвіду. Тому дослідження економічного розвитку України у період непу має важливе наукове і практичне значення. Існує низка питань, які ще не отримали достатнього висвітлення. Зокрема це стосується регіональних особливостей здійснення політики непу, а саме дослідження розвитку